

KEEL JA KIRJANDUS TEIE TEENISTUSES*

Juubelikõnelt oodatakse üldiselt retrospektiivsust ja panegüürlisust. Teen kohustuslikud kummardused ja kraatsvussid kiirkorras ära. Keel ja Kirjandus on viiekümne aasta jooksul etendanud tähtsat rolli eesti humanitaarkultuuri hoidmisel ja arendamisel. Siin võiks tänuga meenutada ajakirja asutajat ja kauaaegset peatoimetajat Olev Jõe, kes ajas kangekaelselt oma rida, seistes vastu nii nõukogulikule kui ka üldinimlikule tobedusele. Ajakirja kujundamisel soliidseks akadeemiliseks väljaandeks on olulist osa etendanud Henn Saari ja Heldur Niit, toimetajad *par excellence*, kelle kadestamisväärne põhjalikkus võiks olla eeskujuks igale teadlasele. Kuid aitab kolleegide kiitmisest. Loomulikult pole toimetuse teinud oma kultuuritegu üksi ja omaene se tarkuste – ajakiri on kõigest vahendaja. Niisiis tuleb tänada eeskätt meie põlvkonnakolleegeid, kolleegiumi liikmeid ja üsnagi ustavat lugejaskonda. Keel ja Kirjandus alustas 1958. aastal 3000-lise tiraažiga, jõudis 1960. aastatel ligi 4000-ni, et siis pärast turumajanduse tulekut järk-järgult koomale tõmbuda ja jääda lõpuks pidama praeguse 870 eksemplari juurde. See on asjade loomulik käik, võrreldava või isegi dramaatilisema languse on läbi teinud kõigi kultuurilehtede tiraažid. Siiski võib jääda kripeldama küsimus, kas auditooriumi ahenemine pole mitte praeguse toimetuse süü, eriti kui meenutada Keele ja Kirjanduse avanumbris antud lubadust: „Oma profiililt on uus ajakiri

määratud laiemale lugejaskonnale kui meil seni avaldatavad puhtakadeemilise ilmeka väljaanded.”¹ Tõepoolest, viimastel aastatel on Keel ja Kirjandus sellest lubadusest taganenud ja nii mõnelegi lugejale selja keeranud, muutudes üha kuivemaks teadusajakirjaks. Kuid see ei ole toimunud toimetuse vabal valikul, vaid toimetuskolleegiumi ja õpetatud autorite tungival nõudmisel. Nõudmise taga on võrdlemisi proosalised motiivid.

Kõik saab alguse kehtivast grantide süsteemist, mis on hästi teada ega vaja põhjalikku üleseletamist. Kokkuvõttes on pilt järgmine. Et mingi projekt Teadusfondis heakskiitu leiaks ja kindlustaks teadurile leivarahat, peab tal olema ette näidata nõutav hulk publikatsioone ametlikult koteeritud väljaannetes. Vastavas nomenklatuuris, ETIS-e publikatsioonide klassifikaatoris, asub Keel ja Kirjandus ainsa eestikeelse filoloogiazurnaalina kategoorias 1.2. See tähendab, et Keeles ja Kirjanduses avaldatud artiklil on rahajagajate silmis juba teatavat kaalu. Kuid veelgi kindlamalt pühitseks publikatsiooni ajakirja kõrgem staatus, kuulumine Ameerika keskkse ISI Web of Science'i andmebaasi või vähemalt Euroopa Teadusfondi humanitaarajakirjade nimestiku (ERIH-i) B-kategooriasse. Toimetuse ongi andnud kolleegiumile töötuse esitada pärast ajakirja välisilme värskendamist ja viiteaparatuuri standardiseerimist ISI-le vastav taotlus. Iseasi, kas see läbi läheb, sest üks olulisi kritee-

* Ettekanne Keele ja Kirjanduse juubelisümposiumil 2. novembril 2007.

¹ Saateks. – Keel ja Kirjandus 1958, nr 1, lk 1.

riume ISI andmebaasi võtmisel on väljaande rahvusvaheline tsiteeritavus.

Kõrvalt vaadates paistab see bürookraatliku tsirkusena, millel pole avaldatava sisuliste väärtustega suuremat pistmist. Kuid mängus on raha – autorite aineline toimetulek, mida Keele ja Kirjanduse kesised honorarid ei kindlusta – ja nii tuleb meilgi esialgu kaasa mängida. Õnneks on kevadel puhkenud poleemika humanitaaria hindamiskriteeriumide üle² sundinud teadusametnikke juba sammukese taganema.

Olenemata sellest, kuidas võitlus ülimalt jätkusuutliku bürokraatiaga lõpeb, on mitmeid küsimusi, mis tuleks isekesks selgeks rääkida. Kõigepealt see, kelle teenistuses on humanitaarteadused ja milline peaks olema nende väljund.

Tore on mõelda, et me töötame „inimkonna hüvanguks” ja pingutame „teaduse nimel”, kuid mõistlik oleks siiski oma tegevusvälja ja eesmärgi täpsemalt piiritleda. Humanitaarteadused on ühiskonna eneserefleksioonivahend ja nende sõnum on oluline eeskätt kohalikus kultuurikontekstis. Seepärast on hädavajalik, et erialased tekstid jõuaksid ahtast teadusruumist laiemasse käibesse, humanitaarkallakuga haritlaskonna teadvusse. Keele ja Kirjanduse kui eesti filoloogide häälekandja esmane missioon ongi selle kindlustamine, pidades silmas nii autorite kui ka lugejate huve. Autorite huvidest, neist kõige materiaalsematest, sai natuke juba räägitud. Et Keel ja Kirjandus ilmub Eesti riigi ja Kultuurkapitali toel, siis pole tal otsest vajadust kosida endale lugejaid, alandades nõudmisi kaastöö sisule ja tasemele. Samas ei saa ükski riiklikult toetatav trükiväljaanne olla ainult kitsa tsunfti laualeht.

Kuigi meie humanitaaria ajab esmajoones eesti asja, ei arene ta isolatsioo-

nis. Et tasemel püsida, vajavad teadlased asjatundlikku tagasisidet, mida mõnel kitsamal erialal on kodus raske leida. Seepärast võiks purutehniline artikkel vokaalide spektraalanalüüsist või värsijalgade statistikast ilmuda pigem rahvusvahelises erialaajakirjas. Vaatamata sellele, et Keel ja Kirjandus on kehtiva klassifikatsiooni järgi rahvusvaheline väljaanne, ei kosta ta hääl kuigi kaugele. Ajakirjal on kolm tellijat USA-s ja tosina jagu Euroopas, enamasti Soome ülikoolid. Kui rääkida tõsimeeli osalemisest globaalses teadusdiskursuses, siis tuleks tutvustada oma uurimistulemusi ka kesksetes väljaannetes. Võõrkeelse publikatsiooni puhul jääb alati lootus, et seda loeb peale toimetaja ja paari lähema töökaaslase ka mõni spetsialist laias ilmas.

Väikerahva esindajal ei ole lihtne pääseda rahvusvahelisele areenile. Teadusmaailm on korporatiivne, tähtis on kohal olla, sekeldada kongresside kuluaarides, et sind tähele pandaks. On küsitav, kas Ilse Lehist, Jaan Puhvel või Felix Oinas oleksid saanud laiemalt tuntuks, kui nad resideerunuks Eestis. Võib ju öelda, et Juri Lotman ometi sai ja ta ei elanud lihtsalt Eestis, vaid suletud Nõukogude Eestis. Kuid kas Lotman on eesti või vene teadlane, selle suhtes on meil venelastega siiani lahkarvamusi. Tema sõnum jõudis maailma vene keele ja kultuuri kaudu. Ta kuulub sama palju eesti kultuuriruumi kui Hermann von Keyserling või mõni teine vonn. Lotmani tõlkimine ja omaksvõtmine meil alles käib.

Rahvusvahelisele areenile pääsemisel etendab olulist rolli ka teema valik. Eesti Keele Instituudi teaduritest jõudis 2006. aastal ISI andmebaasis registreeritud väljaandesse üksnes Urmas Sutrop artikliga „Bertrand Russell Eestis”.³

³ U. S u t r o p, Bertrand Russell in Estonia. – Russell: the Journal of Bertrand Russell Studies 2006, Vol. 26/1, lk 55–76.

² Vt Sirp 2007: 10. IV, 13. IV, 14. IX, 5. X.

See ei tähenda, nagu ei võiks Eesti pinnalt võrsuda suurt teadust. Eesti lingvistid on julgelt sekkunud teoorialasesse mõttevahetusse. Legendaarseks on saanud lugu, kuidas Paul Ariste 1938. aastal rahvusvahelisel foneetikakongressil Gentis binaarsete opositsioonide universaalsuse kahtluse alla seadis. Meil pole midagi häbeneda, teoreetiliselt kaalukaid avastusi on esitletud ka Keele ja Kirjanduse veergudel, näiteks Henno Rajandi visioon keelest kui ruumilisest struktuurist, mis kirjeldamise käigus paratamatult kahe mõõtmeliseks taandatakse.⁴ Hea näide on ka Mati Hindi uurimus prosoodiatüübi nihetest eesti keeles.⁵ Hindi kontseptsioon on üldistusjõuline, intuitiivselt veenev ning sellele on rakenduslikku ja prognostilist väärtust, millega tavaliselt võivad uhkustada üksnes reaali- ja loodusteadused. Kui see pole mujal tähelepanu äratanud, siis pole viga teoorias, vaid meie perifeerses asendis. Pole kindel, kas Eestis ilmuvad võrkeelsedki ajakirjad *Linguistica Uralica*, *Trames* ja teised meie häält piisavalt võimendavad või jäävad nemadki regionaalse tähtsusega väljaaneteks. Londonist või Pariisist vaadates on kogu fennougristika üks nurgatagune värk.

Soovitades publitseerida spetsiifilisemad käsitlused võrkeeltes, ei taha ma kedagi Keelest ja Kirjandusest eemale peletada. Iseenesest ei ole ükski teema ajakirjas välistatud. Küsimus on ikkagi selles, kas osatakse oma mõtteid nii serveerida, et need ka naabervaldkonna esindajale päralt jõuaksid.

⁴ H. R a j a n d i, Keel: protsess ja süsteem. – Keel ja Kirjandus 1977, nr 2, lk 75–78; nr 3, lk 133–141; H. R a j a n d i, Funktsionaalsus ja ülevaatlikkus keelekirjelduses. – Keel ja Kirjandus 1978, nr 11–12, lk 649–657, 726–732.

⁵ M. H i n t, Minevikuline ja tulevikuline aines keelesüsteemis. Prosoodiatüübi nihked ja selle tagajärjed. – Keel ja Kirjandus 1980, nr 3–5, lk 215–223, 270–278, 349–355.

Kunagine keeleteaduse toimetaja Rudolf Karelson on kurnud, et Keeles ja Kirjanduses ilmub seesuguseid tõsiteaduslikke kirjutisi, mis pole igale keeleteadlaselegi mõistetavad.⁶ Vahest ei sobi Karelson lugeja etaloniks, aga üks on kindel: esoteerilisus pole veel teaduslikkuse tagatis, nagu pole seda ka välise toreduse tagaajamine, teksti küllastatus tsitaatide ja võõrsõnadega. Õeldu ei puuduta vältimatut terminoloogilist miinimumi.

Surudes ühtede kaante vahele lingvistika, kirjandusteaduse ja folkloristika, on Keel ja Kirjandus juba loomu poolest hübriid. Ehk annab teha sellest puudusest voores – liiguvad ju humanitaarteadusedki interdistsiplinaarsuse suunas. Siiski kahtlen, kas kirjandusteadlased loevad keeleteaduslikke artikleid ja vastupidi. Toimetuse sisetki on selles osas tõrkeid. Teada on niipalju, et maailmas on vähemalt kolm inimest, kes Keele ja Kirjanduse kaanest kaaneni läbi loevad: peatoimetaja, tegevtoimetaja ja korrektor. Ostes ajakirja, saab lugeja nii-öelda Brežnevi pakikese. Seegi on paratamatus, mis tuleneb meie rahvaarvust: puhtalt keeleteaduslikku kuukirja ei suuda meie pisike autorkond ja lugejad ülal pidada. Huvitav oleks teada, kuidas hindavad seisuga Akadeemia toimetajad, kelle žurnaal on Keelest ja Kirjandusest veel tüki maad pudedam.

Kõike seda on ebameeldiv tunnista da, kuid edasiste sihtide seadmisel tuleb olukorda hinnata kainelt. „...kogu Eesti keeleteadlaste potentsiaal ei küüni ühe suure USA ülikooli tasemele,” nagu on tõdenud Haldur Öim ja Ilona Tragel.⁷ Siit tuleneb ka meie humanitaaria hõredus ja nõrkus. Meil võib küll

⁶ R. K a r e l s o n, Keeleosakonna toimetajana „Keeles ja Kirjanduses”. – Keel ja Kirjandus 1988, nr 2, lk 110.

⁷ H. Ö i m, I. T r a g e l, Teoreetilise keeleteaduse arengust mujal ja meil XXI sajandi algul. – Keel ja Kirjandus 2007, nr 2, lk 98.

olla üksikuid maailmameistreid individuaalaladel, aga me ei saa kokku maailma tasemel meeskonda. Ja ärgem unustagem, et demograafiliste prognooside kohaselt on eestlased väljasurev rahvas. Igatahes väheneb üliõpilaste arv ja ilmselt ka humanitaarteadlaste pealekasv järgmisel kümnendil järsult.

Keel ja Kirjandus kuulub ERIH-i nimestikus C-kategooriasse – „tähtsad kohalikul/regionaalsel tasemel ajakirjad; enamasti kohalik/regionaalne lugejaskond, kuid aeg-ajalt tsiteeritud teiste riikide väljaannetes” – ja see ongi tema õige koht. Silmakirjalik oleks näidata teda paremas valguses ja nõuda talle kõrgemat järku. Pigem tuleks avaldada jätkuvalt survet teadust haldavatele ametkondadele, et nad oma arvepidamise mõistusega kooskõlla viiksid. Kui rahastajad ei pea Tartu Ülikooli toimetisi küllalt vääriliseks avaldamiskohaks, siis kuulutavad nad sellega ka ülikooli alamõõduliseks teadusasutuseks. Taotledes väljaannete õiglast evalveerimist, saeb Keel ja Kirjandus haljast oksa, millel ta on end mugavalt sisse seadnud. Kõrgem kategooria kindlustaks kaastöö külluse ja toimetajatele muretu elu. Juba praegu, kui Looming ja Vikerkaar on saanud aukõrgendust ja tõstetud lahtrisse 1.3, võivad nad näpata Keele ja Kirjanduse nina alt mõnegi sisuka artikli.

Finantsmajanduslikust aspektist on see, et Keel ja Kirjandus eesti teadlaskonda teenindab, puhtal kujul humanitaarabi. Ajakiri ei saa Haridus- ja Teadusministeeriumilt ega Teadusfondilt sentigi. Järelikult ei tohiks neil asutustel olla Keele ja Kirjanduse sisu asjus üldse sõnaõigust. Toimetuse annab oma tegevusest aru sihtasutuse Kultuuri-leht nõukogule, kes küll otseselt midagi ei dikteeri, kuid on avaldanud lootust, et väljaanne muutub inimsõbralikumaks.

Hoopis tähtsam kui rahvusvaheline tsiteeritavus on see, kui palju tsiteeri-

takse Keelt ja Kirjandust eesti kultuuri-ajakirjanduses. Tsiteeritavus näitab, kas püstitatud probleemid ja pakutud lahendused meie haritlaskonda puudutavad. Me ei peaks end pidevalt painutama võõrsil kehtestatud hierarhiate alla. Olles seotud siinse kultuuri ja keelega, on eesti humanitaaria piiratud, aga samas ka unikaalne. On küllalt uurimisvaldkondi, millega ei saagi edukalt tegelda väljaspool Eestit. Näiteks tammsaarloogias, mis väärrib samavõrd iseseisva distsipliini staatust kui shakespearoloogias, on Keel ja Kirjandus maailma mastaabiski juhtiv teadusajakiri.

Mida annab toimetusel ära teha, et Keel ja Kirjandus hakkaks kaasa rääkima avalikus mõttevahetuses?

1. Kõigepealt vähendada ajakirja hermeetilisust. Nõuda kaastööl suuremat üldistusastet, tõrjudes läbinisti tehnilisi artikleid, uurimistöo vaheetappide kirjeldusi, kust ei kooru minigeid järeldusi. Kui empiiriliste keelekirjelduste suurim oht on mõttevaegus, siis ambitsioonikaid kirjandusteoreetilisi uitlemisi ähvardab eeskätt hägusus. Teaduslik käsitlusviis eeldab selgust ja mõttestiispliini. Ehk Wittgensteini sõnadega: „Kõigest, millest üldse saab mõelda, saab mõelda ka selgelt. Kõike, mida üldse on võimalik väljendada, on võimalik väljendada ka selgelt.” (*Tractatus logico-philosophicus*, 4.116.) Olles kaastöö suhtes nõudlikum, aitab Keel ja Kirjandus kasvata da uut humanitaarteadlaste põlvkonda. Kaitstakse ju viimasel ajal doktoritöid tihti ajakirjas ilmunud artiklite põhjal.

2. Avardada temaatilist haaret. See on juba raskem, sest enamasti on autorid laulatatud oma grantidega ega saa lubada endale kõrvalehüppeid. Arvo Krikmanngi oli nõus rääkima täna ainult ühel teemal, grand nr 6759 raames.

3. Avardada autorite ringi. Üldiselt on kõik kirjatargad meil juba arvel.

Sellegipoolest on veel üksikuid erudiite, isepäiseid eraõpetlasi, kes eelistavad palgalise teadlase karjäärile suhtelist vabadust. Kuna neil pole kohustust punkte koguda ja instantsidele aruandeid vorpida, tuleb näha vaeva, et neid Keelele ja Kirjandusele kirjutama meelitada.

Koalitsioonilepingus on valitsusliit lubanud korraldada keele- ja kirjandusajakirjade tellimise kõigisse avalikesse ja kooliraamatukogudesse. Esi-
algu pole sõnadele järgnenud tegusid. Aga isegi kui lubadus teoks saab, ei kasva Keele ja Kirjanduse loetavus seeläbi plahvatuslikult – emakeeleõpetajad, esimesena kõne alla tulev sihtgrupp, on koolitööst nii hõivatud, et ei jõua vist lugeda midagi peale metoodi-

liste juhendite. Küll aga kasvab tõenäosus, et ajakiri puutub pihku mõnele imelapsele ja kallutab teda otsustama elukutse valikul humanitaaria kasuks.

Otsi kokku tõmmates pöördun uuesti küsimuse juurde, kelle teenistuses seisab Keel ja Kirjandus. Kas kaitseb ta eeskätt autorite või lugejate huve? Õnneks ei peagi toimetus valima selles vastanduses poolt, sest huvide konflikt on näiline. Seistes lugejate huvide eest, nõudes kaastöölt sügavust ja selgust, kaitseb Keel ja Kirjandus seeläbi ka autori huve. Sest milline lektor tahaks esineda tühjale auditooriumile?!

JOEL SANG